

JOLANTA IGNATOWICZ-NIKIEL, KATARZYNA PTAŚNIK-CHOLEWA

ROLA PEDAGOGÓW SPECJALNYCH
W MOTYWOWANIU DO SAMOWYCHOWANIA
MŁODZIEŻY Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ
I MŁODZIEŻY NIEDOSTOSOWANEJ SPOŁECZNIE

*Nie należy nikogo przekreślać, nikogo potępiać,
bo w każdym jest coś pozytywnego,
ale należy dać wszystkim i każdemu możliwość rehabilitacji
przez pracę naprawczą, rzetelną i uczciwą,
na której nam tak zależy i która jest nam
tak bardzo potrzebna...*

M. Grzegorzewska
Listy do młodego nauczyciela

Abstrakt: W artykule dokonano analizy wybranych zasobów osobistych i kompetencji zawodowych pedagogów specjalnych, niezbędnych w procesie motywowania podopiecznych niepełnosprawnych i niedostosowanych społecznie do samowychowania. Przedstawione informacje są unikalne na tle dotychczasowych, jednostronnych analiz poświęconych powinnościom pedagogów specjalnych w zakresie wspomagania zdolności samorozwojowych wychowanków. W procesie motywowania podopiecznych do samorealizacji konieczne jest rozwijanie poczucia własnej wartości i potrzeb rozwojowych wychowanków oraz przygotowanie ich do samodzielnego funkcjonowania w społeczeństwie. W zaprezentowanych rozważaniach uwzględniono założenia psychologii humanistycznej i transgresyjnej koncepcji rozwoju człowieka.

Słowa kluczowe: samowychowanie młodzieży niepełnosprawnej i niedostosowanej społecznie, powinności i kompetencje pedagogów specjalnych, transgresyjna koncepcja rozwoju człowieka

WPROWADZENIE

Zagadnienia dążenia człowieka do osobistego rozwoju, kształtowania własnej osoby czy samodzielnego kierowania życiem są tematami, które budziły i ciągle budzą żywe dyskusje naukowe. Głównie na gruncie nauk humanistycznych pojawiają się odmienne poglądy, koncepcje czy też teorie, których autorzy przedstawiają wiele dociekań teoretycznych jak również praktycznych, których przedmiotem jest człowiek (Matwijów 1994, s. 7). Coraz bardziej powszechne staje się przekonanie, że poznanie osobowości ludzkiej, systemu wartości, potrzeb, motywów działania oraz możliwości rozwojowych jest niezbędnym warunkiem tworzenia humanistycznej wizji człowieka (Kozielecki 2000, s. 9–10). Poznanie tego, co nurtuje badaczy, wyznaczyć może nowy kierunek w edukacji, która coraz silniej determinowana jest przez oddziaływania globalizacji, a której celem jest samokształtujący się człowiek. W opinii autorek zarówno współczesna psychologia, pedagogika, jak i nauki z pogranicza wskazują na taką tendencję.

Na gruncie nauk społecznych istnieje wiele określeń tego, co można by nazwać własną pracą człowieka nad sobą, nabywaniem wiedzy, sprawności psychofizycznej oraz rozwojem osobowości (Janowski 1999, s. 14). Badacze którzy uznają, że pedagogika jest nauką o „[...] wychowaniu, kształceniu i samokształtowaniu się człowieka w ciągu całego życia” (Palka 2006, s. 8), pracę człowieka nad samym sobą określają między innymi terminami: samowychowanie lub autoedukacja, samoedukacja.

Motywowanie do samowychowania młodzieży stanowi wyzwanie dla pedagogów, czyli szeroko pojętych osób, które biorą udział w procesie wychowania i edukacji. Niewątpliwie stanowi to zadanie trudne, ponieważ podmiot poddawany oddziaływaniom to młody człowiek, który jest niepowtarzalny oraz znajduje się w momencie swojego życia, kiedy to sam zaczyna podejmować decyzje, samostanowić o sobie, jego działania opierają się głównie na wewnętrznych przeżyciach, a on sam przewartościowuje to, co dane mu zostało w procesie wychowania. Sytuacja taka wydaje się jeszcze bardziej skomplikowana, gdy pedagog, pedagog specjalny próbuje zmotywować do samowychowania, a następnie umiejętnie pokierować tym procesem młodzież z niepełnosprawnością oraz młodzież niedostosowaną społecznie. Jednostki te to osoby, które wymagają specjalnych form oddziaływania ze względu na swe specyficzne potrzeby edukacyjne jak również opiekuńczo-wychowawcze. W jaki sposób zatem motywować młodzież do samowychowania? Jest to skomplikowane oraz niełatwe wyzwanie dla pedagogów specjalnych, którzy muszą codziennie borykać się z tym problemem. W niniejszej pracy zostaną przedstawione pewne tendencje oraz formy oddziaływań. W związku z tym, że w codziennej pracy ma się do czynienia z niepowtarzalnym i jednostkowym

podmiotem, działania te muszą zostać spersonalizowane oraz dostosowane do każdego z wychowanków osobno.

MOTYWACJA I SAMOWYCHOWANIE

Autorki przyjęły, że rolą, a nawet powinnością pedagogów specjalnych jest motywowanie do samowychowania młodzieży z niepełnosprawnością oraz młodzieży niedostosowanej. W tym miejscu należy rozpatrzyć, czym są zatem motywacja, samowychowanie, aż w końcu motywowanie do samowychowania.

Motywacja pojmowana jest jako „[...] ogół motywów występujących aktualnie u danej jednostki [...] natomiast motyw jako swoisty stan organizmu, pobudzający osobnika do działania, który ma zaspokoić jakąś potrzebę” (Okoń 1975, s. 178). Psychologowie termin motywacja stosują do opisu wszelkich mechanizmów, które są odpowiedzialne za uruchamianie, ukierunkowanie, podtrzymywanie i zakończenie zachowania. Motywacja w tym znaczeniu dotyczy mechanizmów zachowań prostych jak również złożonych, wewnętrznych i zewnętrznych, afektywnych i poznawczych (Strelau (red.) 2000, s. 427). Opierając się na koncepcji transgresji Józefa Kozielskiego, można odnieść się do motywacji wewnętrznej i zewnętrznej. Człowiek umotywowany zewnętrznymi dąży do osiągnięcia określonej rzeczy wartościowej, która znajduje się w środowisku ekosocjokulturowym. Tymczasem kierując się motywacją wewnętrzną jednostka pragnie zaspokoić własne zainteresowania i zamiłowania, własną ciekawość poznawczą i uczucia estetyczne. Samo myślenie i samo działanie daje tutaj przyjemność i poczucie spełnienia. Uogólniając, można stwierdzić, że człowiek umotywowany zewnętrznymi nie bierze pod uwagę osiągnięcia dobra, które znajduje się poza zadaniem, natomiast człowiek umotywowany wewnętrznymi odczuwa satysfakcję z samego procesu pracy (Kozielski 1997, s. 131). Taka motywacja jest utożsamiana z motywacją heterostatyczną, która tak jak motywacja homeostatyczna (działania ochronne) uruchamia działania transgresyjne. Motywacja ta obejmuje ludzkie dążenia i aspiracje. Spełnienie aspiracji jest w tym sensie bardzo istotne, ponieważ oznacza przekraczanie dotychczasowych granic podmiotu (Kozielski 1987, s. 151). O ile mówiąc o motywacji heterostatycznej używa się pojęcia aspiracja, o tyle do określenia motywacji homeostatycznej podejmowany jest mechanizm funkcjonowania potrzeby. Potrzeba w tym kontekście rozumiana jest jako deficyt wartości, jest ona zaspokajana tylko i wyłącznie poprzez zdobycie określonych dóbr, takich jak pokarm, bezpieczeństwo czy dobra materialne. Potrzeba jest tu pojęciem użytecznym jedynie w momencie, gdy zostaje zdefiniowana jako rozbieżność między standardem a stanem aktualnym (tamże, s. 151–153). Momentami określa się motywację homeostatyczną jako

niższą, a motywację heterostatyczną jako wyższą, jest to jednak podejście błędne, ponieważ zarówno jedna, jak i druga odgrywają niepowtarzalną rolę w życiu człowieka. Bez pierwszej z nich nie byłoby możliwe przystosowanie się człowieka do środowiska, natomiast bez drugiej człowiek nie mógłby budować struktur kulturowych. Maslow podkreśla, że połączenie jednej motywacji z drugą potęguje wręcz aktywność jednostki (tamże, s. 155–156). Poprzez motywację heterostatyczną rozumiana jest motywacja poznawcza, którą rządzą prawa wzrostu. W zasadzie nie zostaje ona nigdy zaspokojona tak, jak potrzeba pokarmu albo potrzeba bezpieczeństwa. Jest to motywacja z natury niehedonistyczna, ponieważ człowiek umotywowany w ten sposób tworzy i zdobywa informacje nie po to, aby otrzymać nagrodę z zewnątrz, ale dlatego, że próbuje zaspokoić własną ciekawość, przeżyć nieznanе dotąd doświadczenie, jest to zatem motywacja wewnętrzna (tamże, s. 203–203). Drugim rodzajem motywacji heterostatycznej jest motywacja hubrystyczna. Motywacja ta polega na „[...] dążeniu do potwierdzenia i wzrostu własnej ważności. Dzięki podejmowaniu ambitnych czynów, wykraczających poza dotychczasowe osiągnięcia, człowiek podnosi swoje znaczenie jako osoby” (tamże, s. 175).

W niniejszej pracy autorki oparły się głównie na motywacji heterostatycznej w oparciu o koncepcję transgresyjną człowieka, ponieważ użyteczne wydaje się podkreślenie właśnie przekraczania granic poznawczych przez młodzież z niepełnosprawnością i młodzież niedostosowaną społecznie.

Samowychowanie to proces, który bywa utożsamiany z takimi definicjami, jak samokształcenie, samonauczanie, samouctwo, samoedukacja, samodoskonalenie się, samorzutny rozwój, kierowanie samym sobą, wychowanie samego siebie, kształtowanie osobowości, wewnętrzny rozwój, panowanie nad sobą, autoedukacja. Wydaje się, że najbardziej użytecznym pojęciem określającym pracę człowieka nad samym sobą w kontekście przedstawianego tematu, kiedy to człowiek dąży do rozwoju swojej osobowości, jest samowychowanie. Pojęcie to na gruncie pedagogiki i psychologii bywa używane zamiennie z wyżej wymienionymi terminami, jednak należy podkreślić, że terminy te tylko z pozoru są tożsame. Analizując etymologię ich stosowania, należy stwierdzić, że są one wyrazem ewolucji badań naukowych nad tym zagadnieniem oraz rozwoju nauk społecznych na przełomie XIX wieku jak również wynikiem zróżnicowanych ujęć i odkrywania kolejnych aspektów tego zjawiska na gruncie poszczególnych dziedzin wiedzy (Janowski 1999, s. 14).

B. Hiszpańska sądzi, że „[...] zasadniczo samowychowanie jest wewnętrznym odnoszeniem się do otrzymanych w procesie wychowania treści poprzez uznanie ich za prawdę i przyjęcie bądź stwierdzenie ich fałszywości i odrzucenie. Dlatego też faktycznie dokonuje się w obszarze wolności – wyborów, które składają się na indywidualny «wymiar» duszy określony moralną zasługą i winą” (Hiszpańska 2010, s. 108).

Według B. Matwijów samowychowanie natomiast można pojmować dwojako, mianowicie: 1) (w wąskim rozumieniu) „samowychowanie to rozwój dyspozycji kierunkowych, świadomie prowadzone kształcenie cech charakteru, postaw, realizowanie wartości i ideałów, proces zmian w sferze uczuciowej, moralnej, estetycznej, fizycznej”; 2) (w szerokim rozumieniu) „samowychowanie to proces rozwoju osobowości traktowanej jako całość, proces nabywania wiedzy i realizacji świadomie wybranego ideału, przekształcenie osobowości po linii idealnego «ja», kształtowanie własnej drogi życia” (Matwijów 1994, s. 113).

S. Baley uważa, że „samowychowanie jest intencjonalną odpowiedzią człowieka na oddziaływanie wychowawcze. Wychowanek odkrywa potencjalność swego człowieczeństwa i świadomie podejmuje trud realizacji określonej koncepcji swego przyszłego życia. Najogólniej można powiedzieć, że samowychowanie jest aktywnością człowieka, który dąży do kształtowania siebie jako osoby. Po rozpoznaniu własnych potencjalności i przyjęciu określonego ideału człowiek chce upodobnić się do uznanego przez siebie wzorca” (Baley 1947, s. 143).

W opinii auterek motywowaniem do samowychowania młodzieży z niepełnosprawnością i młodzieży niedostosowanej społecznie będą wszelkie działania podejmowane przez pedagogów specjalnych, które mają na celu uświadomienie wychowankom potencjału, który umożliwia przekraczanie granic ich możliwości. Rezultatem tego jest indywidualny rozwój jak również osiągnięcie pewnego, uznanego przez siebie wzoru osobowości. Granice, o których mowa, mają charakter nie tylko poznawczy, ale również materialny i symboliczny.

PEDAGODZY SPECJALNI

Rola pedagogów specjalnych podczas pracy z młodzieżą z niepełnosprawnością i młodzieżą niedostosowaną społecznie jest niezwykle istotna. Jednak kim jest ów pedagog specjalny? Jakimi cechami się charakteryzuje? Jakiego powinien posiadać kompetencje?

Opisując zagadnienia związane z pedagogiem specjalnym nie sposób pominąć tego, jak w literaturze pedagogicznej jest on przedstawiany. Otóż pedagog ten może być pojmowany w dwojaki sposób. Z jednej strony jako nauczyciel znający odpowiednie metody, dzięki którym może pracować z młodzieżą o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Jest niejako specjalistą, który posiada wiedzę nie tylko z zakresu systemów pracy z młodzieżą, ale również wiedzę dotyczącą rodzajów niepełnosprawności, z którą poniekąd wypadło mu pracować. Z drugiej strony pedagog specjalny postrzegany jest jako wychowawca, w następnej zaś jako terapeuta – pe-

dagog rozumiany jako osoba, która pomaga dziecku w przezwyciężaniu szkolnych trudności (Głodkowska (red.) 2012, s. 251).

Praca pedagogów specjalnych jest pracą trudną, niejednokrotnie pełną wyzwań, wymagającą pewnych konkretnych kompetencji oraz cech osobowości. Kompetencje rozumiane są tu jako zdolność do wykonywania zadań, które powstają w wyniku praktyki, w trakcie pogłębiania wiedzy, a także umiejętności pedagoga. „Warto zauważyć, że kompetencje nie są cechą stałą. Ich nabywanie oraz rozwój zależą w dużej mierze od samego pedagoga – od jego zaangażowania, umiejętności rozpoznawania i wykorzystywania własnych talentów i umiejętności, motywacji, dążenia do samorozwoju” (tamże, s. 253).

Oczywiście wyróżnić możemy wiele rodzajów klasyfikacji kompetencji, jednak autorki przytoczą jedynie kilka z nich. Kompetencje, jakie powinien posiadać pedagog specjalny, możemy podzielić (podając za Justyną Gasik) na kompetencje bazowe, konieczne oraz pożądane. Pierwsze to umiejętności społeczne, a także kompetencje moralne. To zdolność do pojmowania oraz przestrzegania ustalonych zasad. Druga grupa kompetencji odnosi się do tych kształtowanych podczas przygotowania zawodowego. W ich skład wchodzi interpretacja, autokreacja oraz realizacja. Ostatnią grupę stanowią kompetencje pożądane, czyli takie, które mogą, lecz nie muszą występować. Inny podział (podając za Teresą Oleńską-Pawlak) ukazuje nam cztery rodzaje kompetencji, wśród których wyróżniamy kompetencje komunikacyjne, autonomiczne i autokreacyjne, instrumentalne, usprawniające (Wyczesany, Mikruta (red.) 2002, s. 88). Ponadto odnaleźć możemy klasyfikację kompetencji stworzoną przez Ministerstwo Edukacji Narodowej (Głodkowska (red.) 2012, s. 254). Mimo iż dotyczy ona w głównej mierze kompetencji zawodowych nauczyciela, podział ten możemy odnieść również do kompetencji zawodowych pedagogów specjalnych. Zatem wyróżniamy kompetencje prakseologiczne, komunikacyjne, kreatywne, współdziałania, informatyczne oraz moralne. Pierwsze dotyczą umiejętności nie tylko w zakresie planowania kształcenia, wprowadzania niestandardowych metod nauczania, ale także planowania procesu rehabilitacyjnego, doboru metod czy tworzenia programów terapeutycznych indywidualnych. Druga grupa to zespół kompetencji komunikacyjnych, do których zaliczyć można kompetencje interpersonalne (umiejętność rozmowy indywidualnej, przekazywanie informacji w sposób właściwy), merytoryczne (umiejętność przekazywania wiedzy) oraz techniczne (tempo mowy czy artykulacja głosu).

I tu odnaleźć możemy kompetencje istotne z punktu widzenia pedagogów specjalnych, takie jak umiejętność wykorzystywania systemów alternatywnej komunikacji, np. język migowy, czy umiejętność organizacji pracy z uczniami, dostosowanej do możliwości i potrzeb poszczególnych jednostek. Trzecią grupę stanowią kompetencje kreatywne, które dotyczą umiejętności wprowadzania nowych,

twórczych metod. „Ta grupa kompetencji jest szczególnie istotna dla pedagoga specjalnego [...]. Praca z uczniem niepełnosprawnym wymaga bowiem od nauczyciela wyjścia poza ramy standardowych działań nauczycielskich, a tym samym dostosowania metod pracy edukacyjnej do potrzeb i możliwości ucznia. Bardzo ważna jest także umiejętność odkrycia i wzmacniania twórczego potencjału ucznia, niezależnie od jego fizycznych bądź intelektualnych ograniczeń” (tamże, s. 255). Kolejną grupę stanowią kompetencje komunikacyjne, w skład których wchodzi wszystkie umiejętności powiązane ze współpracą, jaka występuje pomiędzy nauczycielami czy pedagogami specjalnymi a dziećmi oraz rodzicami lub opiekunami dzieci. Kompetencje te wymagają od pedagogów elastyczności oraz umiejętności interpersonalnych jak również pełnego uczestnictwa w procesie edukacyjno-rehabilitacyjnym dziecka. Następny zespół tworzą kompetencje informatyczne, które obejmują obsługę tablic interakcyjnych, edukacyjnych programów multimedialnych, komputera czy sprzętu RTV. Uczniowie z niepełnosprawnościami korzystają z różnego rodzaju udogodnień technicznych, w związku z czym pedagog specjalny powinien nie tylko poprawnie obsługiwać owe urządzenia, ale również pomóc w doborze odpowiednich dla każdego podopiecznego. Ostatnią grupę stanowią kompetencje moralne, które obejmują cechy moralne i osobowościowe nauczycieli i pedagogów specjalnych.

Pedagodzy specjalni są niewątpliwie tą grupą pedagogów, u których cechy osobowościowe są niezwykle ważne. Ważne z tego względu, iż pracują z niezwykle wrażliwymi podopiecznymi. Tak jak wyróżnić można wiele klasyfikacji kompetencji pedagogów specjalnych, tak i duża jest liczba cech osobowościowych pedagogów specjalnych, które wymieniane są przez wielu autorów. Autorki wybrały jednak te, które ich zdaniem najlepiej opisują idealnego pedagoga specjalnego. Podając za M. Grzegorzewską (tamże, s. 256) wśród tych cech wyróżnić należy: uspołecznienie, umiejętność pracy twórczej, zdolność do „aktywizowania” uczniów, kreatywność, cierpliwość, tolerancję, zaangażowanie, życzliwość i empatię, chęć niesienia pomocy, niezłomność wewnętrzną, a także akceptację niepełnosprawności.

Jak widać, pedagogiem specjalnym powinna zostać osoba, która posiada odpowiednie cechy charakteru, a także właściwy zespół kompetencji. Niezwykle ważne wydaje się to, iż pedagog specjalny nie może ograniczać się tylko do zadań nauczyciela czy wykonywania zadań szkolnych. Musi on przede wszystkim oddziaływać na uczniów w sposób naprawczy (oddziaływać rehabilitacyjnie, rewalidacyjnie czy resocjalizacyjnie).

MOTYWOWANIE DO SAMOWYCHOWANIA MŁODZIEŻY Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ

Życie młodego człowieka w okresie adolescencji jest bardzo intensywne. Procesy, które zachodzą w osobowości w tym czasie, zmierzają w kierunku indywidualności dojrzałej, młodzież staje się bardziej autonomiczna, jej postawy zaczynają się stabilizować jak również przyjmować postać światopoglądu. Co należy podkreślić, wzrasta również krytycyzm w stosunku do samego siebie (Obuchowska 2007, s. 186–199). Okres ten w związku ze swoją specyfiką wyznacza zmiany w rozwoju biopsychospołecznym, czyli takim, który można nazwać całościowym aspektem funkcjonowania jednostki. Biorąc pod uwagę młodzież z niepełnosprawnością, należy podkreślić, że okres ten jest dla niej tym bardziej złożony i trudny. Młodzi ludzie, którzy mniej czy bardziej świadomie zmierzają w stronę normalnego życia, napotykać na liczne bariery natury: architektonicznej, komunikacyjnej, zdrowotnej, psychologicznej, edukacyjnej jak również informacyjnej (Wojciechowski 2007, s. 9). Należy podkreślić, że osoby zdrowe w okresie adolescencji mają problem z przystosowaniem się do otaczającego je świata oraz podejmowania właściwej aktywności samowychowawczej, a co dopiero, gdy problemy tego okresu są pogłębione niepełnosprawnością organizmu. Przeobrażenie, które zachodzi w rozwoju anatomiczno-fizjologicznym, oraz obserwowana koncentracja na tych zmianach u adolescentów wraz z utrudnionym procesem akceptacji samego siebie negatywnie wpływają na stan psychiczny oraz interakcje społeczne w różnych obszarach życia i sferach funkcjonowania (tamże, s. 9).

W literaturze przedmiotu można doszukać się wielu definicji niepełnosprawności. Najbardziej użyteczna wydaje się ta, której autorzy traktują zjawisko to jako „[...] każde ograniczenie lub brak zdolności do wykonywania czynności w sposób, lub w zakresie, uznawanym za normalny dla istoty ludzkiej” (tamże, s. 28). W myśl autorów niniejszej definicji niepełnosprawność jest wynikiem uszkodzenia, które „[...] jako wszelki ubytek czy odstępstwo od normy psychologicznej, fizjologicznej lub wady wrodzonej, choroby względnie urazu prowadzi do niepełnosprawności” (tamże, s. 28).

Pedagodzy specjalni napotykać się w swojej pracy na młodzież z różnego rodzaju niepełnosprawnościami, m.in. z upośledzeniami lokomocyjnymi, widzenia, z upośledzeniami w zakresie środków komunikowania się, z niepełnosprawnościami natury organicznej, intelektualnej, emocjonalnej, z wadami budzącymi szczególną odrazę oraz z wadami skrytymi. Z związku z istnieniem wielu uszkodzeń i niepełnosprawności nie jest możliwe dogłębne opisanie charakterystyki pracy czy systemu motywowania do samowychowania młodzieży niepełnospraw-

nej. Można jedynie w ogólny sposób przedstawić pewne tendencje w pracy z tego typu młodzieżą.

Niepodważalnym i podstawowym elementem pracy pedagoga specjalnego, która ma na celu motywowanie do samowychowania, jest świadomość i przekonanie o tym, że młodzież z niepełnosprawnością ma prawo do „[...] jak najpełniejszego rozwoju osobowości, talentów i kreatywności jak również rozwoju intelektualnego i fizycznego” (ONZ, art. 24). Przekonanie to powinno stanowić punkt wyjścia do rozpoczęcia pracy motywującej do działań samowychowawczych.

Jak zostało to już wcześniej wspomniane, okres adolescencji jest okresem szczególnie trudnym dla młodzieży z niepełnosprawnością. Wydaje się zadaniem praktycznie niewykonalnym, aby młodzież, która przeważnie nie akceptuje siebie w żadnym calu, motywować do działań samowychowawczych mających w rezultacie prowadzić do rozwoju całej osobowości. W opinii auterek podstawą w motywowaniu wychowanków jest wcześniejsze zaspokojenie ich systemu potrzeb, który jest wyznacznikiem jakości działań i pracy. Odwołując się do hierarchii potrzeb, należy przytoczyć koncepcję A. Masłowa, który wyróżnił pięć grup potrzeb jak również obecność dwóch mechanizmów motywacyjnych, takich jak: potrzeby niedoboru oraz potrzeby wzrostu, które również nazywane są metapotrzebami (Strelau (red.) 2000, s. 433). W pięciostopniowej hierarchii A. Masłowa wyróżnił takie potrzeby, jak: 1) potrzeby fizjologiczne, 2) potrzeby bezpieczeństwa 3) potrzeby przynależności i miłości, czyli afiliacji, 4) potrzeby prestiżu i uznania 5) potrzeby samoaktualizacji czy samourzeczywistnienia, które posiadają różne wymiary determinowane poprzez indywidualne preferencje każdej jednostki z osobna (tamże, s. 434). Zdaniem A. Masłowa aby mogły być zaspokajane potrzeby wyższego rzędu, muszą być wcześniej zaspokojone kolejno potrzeby niższe, przez co nadaje to przedstawionym potrzebom pewien hierarchiczny porządek.

W jaki sposób zatem pedagodzy specjaliści powinni motywować młodzież z niepełnosprawnością do samowychowania? Otóż młodzież ta musi mieć w pierwszej kolejności zaspokojone potrzeby podstawowe, aby w dalszej kolejności móc wykazywać tendencje wzrostowe. Tutaj nieodzowna jest pomoc pedagoga, który w swojej pracy musi opierać się na zasadzie indywidualizacji. Na początku pracy powinien poznać dziecko, ale i jego środowisko rodzinne oraz społeczne. Należy podkreślić, że około 80% uczniów szkół specjalnych to osoby pochodzące z rodzin patologicznych, w związku z czym należy domniemywać, że nie mają one w większości zaspokojonych potrzeb podstawowych. Wtedy to pedagog specjalny powinien nawiązywać liczne kontakty z instytucjami wspierającymi oddziaływania szkoły, aby zapewnić młodzieży holistyczną opiekę i wsparcie (Palak, Bujnowska (red.) 2008, s. 99). Pedagog specjalny powinien ponadto traktować każdego wychowanka z osobna w sposób podmiotowy, czyli ujmować człowieka jako niepowtarzalną

jednostkę „[...] ze wszystkimi jej mocnymi i słabymi stronami, mającą prawo do samorealizacji i rozwoju integracji z innymi ludźmi. Pedagog specjalny nie może koncentrować się tylko na brakach, ale pracę rehabilitacyjną musi oprzeć na odkrytej, dostrzeżonej wartości każdej osoby” (za: Sidor, Klinik (red.) 2009, s. 81).

Oddziaływania indywidualne w przypadku osób z niepełnosprawnością odbywają się poprzez rehabilitację, terapię i rewalidację. Pedagog specjalny powinien w tym sensie kreować warunki uczenia się, poszukiwania, odkrywania, aż w końcu działania (Wyczesany, Mikruta (red.) 2002, s. 90–91). Celem procesu motywowania młodzieży niepełnosprawnej powinno być podniesienie ich poczucia własnej wartości jak również przygotowanie do samodzielnego życia w społeczeństwie. W niniejszej pracy uznano, że te dwa rezultaty oddziaływań pedagogicznych są niejako przekroczeniem granic własnych możliwości przez młodzież z niepełnosprawnością jak również najwznioślejszym celem wszelkiej pracy pedagogicznej.

MOTYWOWANIE DO SAMOWYCHOWANIA MŁODZIEŻY NIEDOSTOSOWANEJ SPOŁECZNIE

Problem młodzieży niedostosowanej społecznie lub zagrożonej tym zjawiskiem z roku na rok przybiera na sile. Cyklicznie zaczynają docierać informacje o młodzieży, która poprzez brak akceptacji szeroko rozumianych norm społecznych nie potrafi dostosować się do otaczającej rzeczywistości społecznej.

Termin „niedostosowanie społeczne” stosowany jest w stosunku do osób, których funkcjonowanie społeczne jest zaburzone. Niedostosowanie społeczne odnosi się do zaburzeń sfery emocjonalno-wolitionalnej, behawioralnej i osobowości. Przejawia się w postaci trudności w dostosowaniu się do uznanych norm społecznych, zadań życiowych, zaburzonej równowagi poznawczo-uczuciowej, wadliwie zintegrowanych postawach społecznych, nieprzestrzeganiu zasad moralnych, negatywnych lub nieadekwatnych reakcjach na zakazy i nakazy zawarte w przypisanych im rolach społecznych i złym samopoczuciu (za: Moleda, Mirosław 2010, s. 258).

Młodzież, która poprzez orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego uznana jest za niedostosowaną społecznie, w okresie adolescencji napotyka na podobne problemy natury poznawczej, co młodzież zdrowa lub z niepełnosprawnością z tą różnicą, że ma ona pozorne poczucie swojej wyjątkowości. Młodzież ta „[...] zazwyczaj jest nastawiona na wykorzystywanie innych i bezwzględne zaspokajanie własnych potrzeb. W relacjach interpersonalnych obserwuje się u nich: arogancję, wyniosłość, manipulację, groźby, obrażanie, upokarzanie, kłamstwo, szantaż, drażliwość i kamuflaż empatyczny. Najczęstszymi problemami tych osób jest niska

motywacja do współpracy albo jej brak, obawa przed utratą tożsamości, niejasne oczekiwania i cele oraz brak empatii. Ponadto młodzież ta ma trudności z poszanowaniem norm i umów, słaby wgląd w siebie i małą wytrwałość w realizacji ustaleń” (Opora 2010, s. 45).

Czytając liczne orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego, można zauważyć pewną tendencję, mianowicie oprócz zróżnicowanych poziomów rozwoju procesów poznawczych spostrzega się wadliwe funkcjonowanie środowiska rodzinnego tych osób. Środowisko rodzinne młodzieży niedostosowanej jest przeważnie niewydolne wychowawczo ze względu na problemy alkoholowe, narkomanię czy tendencje do zachowań przemocowych. Młodzi ludzie bardzo często powielają błędy swoich rodziców i wykazują tendencję do zachowań ryzykownych.

Praca pedagoga specjalnego z tego typu młodzieżą jest bardziej trudna i złożona ze względu na fakt, iż młodzież ta nie posiada planów i celów długoterminowych, interesuje ich sytuacja *tu i teraz*. Są to młodzi ludzie, którzy w większości również nie mają zaspokojonych potrzeb podstawowych, rekompensowanych dopiero w placówkach resocjalizacyjnych. W opinii MsNeila pozytywna zmiana zachowania może nastąpić u młodzieży niedostosowanej poprzez pojawienie się wewnętrznej motywacji, która przejawiać się może w zmianie obrazu samego siebie, wzroście zainteresowania innymi ludźmi oraz zwracaniu uwagi na swoją przyszłość (za: tamże, s. 44). Pedagog specjalny motywując młodzież niedostosowaną do samowychowania musi pamiętać o tym, że pracuje z jednostkowym, wyjątkowym człowiekiem, który wykazuje różnego rodzaju poziom chęci zmiany swojego zachowania, nastawienia, a w końcu życia. Należy tu podkreślić, że jedynie pedagog, który posiada autorytet u młodych ludzi, może podjąć się tego zadania. Oprócz zabiegów wychowawczych, opiekuńczych i resocjalizacyjnych, które charakteryzuje poziom kontroli, należy dać młodemu człowiekowi jakiś stopień autonomii osobistej, poprzez którą rozumiana jest pewna niezależność, samodzielność w podejmowaniu decyzji oraz w rozwiązywaniu problemów pojawiających się w życiu człowieka (Kozaczuk, Urban (red.) 1997, s. 13).

W procesie wychowania i resocjalizacji młodzieży niedostosowanej najtrudniejszym problemem wydaje się odnalezienie złotego środka, za pomocą którego można by dopasować potencjał jednostki do zewnętrznych celów i wartości. Jak zatem pedagog specjalny może pobudzać ów potencjał (wewnętrzną motywację) wychowanka? „Fuller wyróżnił następujące cechy rozwijającej się motywacji do zmiany u podopiecznego:

- 1) uznanie przez niego, że problemy ze swoim zachowaniem są większe, niż myślał do tej pory,
- 2) zainteresowanie się własnym problemem,
- 3) wykształcenie chęci do zmiany,

4) wiara w możliwości zmiany” (za: Opora 2010, s. 46).

W opinii auterek najważniejszym zadaniem pedagoga w motywowaniu do samowychowania młodzieży niedostosowanej, oprócz prób zapewnienia jej podstawowych potrzeb, jest wzbudzenie stanu, w którym ona sama będzie chciała zmienić swoje zachowanie i życie. Motywowanie do samowychowania kolejny raz jawi się tu jako kierowanie wychowankiem w taki sposób, aby poznał on swój potencjał oraz miał przekonanie, że tkwią w nim możliwości do przekraczania swoich granic. Przekraczanie granic w pracy z tego typu młodzieżą jest inne niż w pracy z młodzieżą z niepełnosprawnością. Pedagog specjalny musi posiadać odpowiednie przygotowanie oraz specjalizację. Musi również być nastawiony na liczne niepowodzenia, co jest charakterystyczne w pracy z tą młodzieżą. Należy podkreślić, że „[...] każdy z wychowawców ma swój wypracowany styl pracy z podopiecznymi. Jednak ważne jest, aby był on inspirujący i stymulujący go do podjęcia własnej aktywności. Osoby niedostosowane społecznie szybko się zniechęcają przy realizacji zadań. Z tego względu niezwykle istotne jest, aby wyrażane słowa, idee i gesty pedagoga ożywiały i motywowały podopiecznych do zmiany i utrzymania aktywności” (tamże, s. 45).

PODSUMOWANIE

Proces samowychowania młodzieży oraz motywowania do podejmowania tego typu aktywności nie uzyskał jeszcze odpowiedniego statusu w rzeczywistości edukacyjnej oraz w świadomości pedagogów i nauczycieli, również pracujących w placówkach specjalnych. Wychowanie ku twórczości, samorozwojowi czy samourzeczywistnieniu stoi w dalszym ciągu w opozycji do tendencji prowadzenia „szkoły pamięci”. Trud pedagogiczny podejmowany na tym polu jest niezwykle ważny, ponieważ nadaje kierunek procesom psychicznym i prowadzi do holistycznego rozwoju jednostek.

LITERATURA

- Baley S. (1946). *Drogi samopoznania*. Wiedza, Zawód, Kultura, Warszawa.
- Gasik J. (2010). *Pedagog specjalny w kształceniu uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*. W: J. Głodkowska (red.). *Dydaktyka specjalna w przygotowaniu do kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*. Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa,.
- Hiszpańska B. (201). *Prawda u podstaw samowychowania*. Tow. Nauk. KUL, Lublin.

- Jankowski D. (1999). *Autoedukacja wyzwaniem współczesności*. Wyd. A. Marszałek, Toruń.
- Kocuj M. (2008). Pedagog specjalny we współczesnej rzeczywistości edukacyjnej. W: Z. Palak, A. Bujnowska (red.). *Kompetencje pedagoga specjalnego. Aktualne wyzwania teorii i praktyki*. Wyd. UMCS, Lublin.
- Kozaczuk F., Urban B. (red.) (1997). *Profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*. WSP, Rzeszów.
- Kozielecki J. (2000). *Koncepcje psychologiczne człowieka*. Wyd. „Żak”, Warszawa.
- Kozielecki J. (1987). *Koncepcja transgresyjna człowieka*. PWN, Warszawa.
- Kozielecki J. (1997). *Transgresja i kultura*. Wyd. „Żak”, Warszawa.
- Łukasiewicz W. (2000). *Motywacja w najważniejszych systemach teoretycznych*. W: J. Strelau (red.). *Psychologia. Podręcznik Akademicki*. Gdańskie Wyd. Psychologiczne, Gdańsk.
- Matwijów B. (1994). *Kształtowanie się człowieka w pedagogicznych koncepcjach XX wieku*. Wyd. UJ, Kraków.
- Moleda J., Mirosław K. (2010). *Podniesienie efektywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Materiały dla nauczycieli*. MEN, Warszawa.
- Obuchowska I. (2007). *Adolescencja*. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.). *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia*. PWN, Warszawa.
- Okoń W. (1975). *Nauczanie problemowe we współczesnej szkole*. PWN, Warszawa.
- Opora R. (2010). *Resocjalizacja*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Palka S. (2006). *Metodologia, Badania, Praktyka pedagogiczna*. Gdańskie Wyd. Psychologiczne, Gdańsk.
- Sidor B. (2009). *Podmiotowość osoby z niepełnosprawnością umysłową*. W: A. Klink (red.). *Edukacja jako proces socjalizacji osób niepełnosprawnych*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Wojciechowski B. (2007). *Niepełnosprawność. Rodzina. Dostanie*. Wyd. „Żak”, Warszawa.
- Wyczęsany J., Mikruta A. (red.) (2002). *Kształcenie zintegrowane dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych*. Wyd. Nauk. Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- http://www.unic.un.org.pl/dokumenty/Konwencja_Praw_Osob_Niepelnosprawnych.pdf (dostęp: 09.11.2013).

THE ROLE OF SPECIAL EDUCATION TEACHERS IN MOTIVATING DISABLED
AND SOCIALLY MALADJUSTED YOUNG PEOPLE FOR SELF-EDUCATION

Abstract: The article analyzes selected individual resources and professional competencies of special education teachers that are indispensable in the process of motivating disabled and socially maladjusted pupils for self-education. The presented information is unique as compared with the existing, one-sided analyses devoted to the duties of special education teachers in supporting the self-development capabilities of pupils. In the process of motivating pupils for self-realization it is necessary to develop the self-esteem and the feeling of development needs of the pupils, and to prepare them to function in society on their own. The presented discussion takes into account the assumptions of humanist psychology and the transgressive concept of human development.

Key words: self-education of disabled and socially maladjusted young people, duties and competencies of special education teachers, transgressive concept of human development